

ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

КУХАР Олександр Васильович - кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права та європейської інтеграції Державного біотехнологічного
університету

<https://orcid.org/0000-0003-4897-9636>

УДК 342.92

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.4.33

В статті визначається місце обставин, що виключають адміністративну відповідальність, серед обставин що виключають відповідальність юридичну. Дослідження проводиться на ґрунті існуючих наукових розробок, максимально наближених до обраної теми. Констатується, що аналізу обставин, що виключають адміністративну відповідальність у сучасних наукових розробках українських науковців приділяється недостатня увага. Констатується, що обставинами, що виключають адміністративну відповідальність відповідно до положень чинного законодавства є: вчинення діяння в стані крайньої необхідності; дії особи в стані необхідної оборони; знаходження особи під час вчинення діяння в стані неосудності. Суперечливим визнається віднесення крайньої необхідності до обставин що виключають адміністративну відповідальність. Робиться наголос на тому, що в даному випадку Кримінальний кодекс України вірно відносить крайню необхідність до обставин, що виключають протиправність діяння. Констатується розуміння у сучасній правовій науці діяння вчиненого у стані крайньої необхідності як квазіпротиправного. Визначається, що в стані крайньої необхідності можна виключно діяти. Така позиція повністю узгоджується із нормою чинного законодавства. Констатується, що фактично ст.18 чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення має дефінітивні ознаки. Виходячи із положень вказаної статті, можна виділити певні ознаки крайньої необхідності як обставини, що виключають адміністра-

тивну відповідальність. Констатується, що вимагає удосконалення нормативне визначення кола об'єктів для відвернення шкоди яким особа може діяти в стані крайньої необхідності. Визначається необхідність реформування чинного Кодексу України про адміністративну відповідальність щодо правового регулювання обставин, що виключають адміністративну відповідальність в цілому, і крайньої необхідності зокрема. Робляться певні висновки щодо предмету дослідження у статті і напрямків подальших наукових пошуків у вказаному напрямку.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, обставини що виключають адміністративну відповідальність, крайня необхідність.

Постановка проблеми

В літературі зазначається, що «в кожній галузі права є перелік обставин, за наявності яких діяння особи, котре зовнішньо схоже на правопорушення, таким не вважається, а й відповідно не є підставою для притягнення особи для юридичної відповідальності. Сукупність таких обставин у юридичній загальнотеоретичній літературі визначають як підстави виключення юридичної відповідальності» [6, с. 14]. Не є винятком у цьому плані і законодавство України про адміністративну відповідальність. У сучасному Кодексі України про адміністративну відповідальність (далі – КУпАП) міститься коло діянь, які визнаються протиправними і є суспільно шкідливими (суспільно небез-

печними). За вчинення діянь такого роду передбачена адміністративна відповідальність. Але, існують випадки, коли незважаючи на зовнішню подібність вчиненого діяння на адміністративне правопорушення – особа не може бути притягнута до адміністративної відповідальності. Це можливо у випадках, коли наявні обставини, що виключають адміністративну відповідальність. Незважаючи на важливість таких обставин для подальшої долі особи, яку можуть притягнути до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, вказані обставини є вкрай недостатньо дослідженими у сучасній правовій літературі, що тягне за собою складності у правовому розумінні вказаних обставин і певні ускладнення при здійсненні правозастосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Як вже вказувалося, дослідження обставин, що виключають адміністративну відповідальність у сучасній правовій літературі можна сміливо вважати вкрай недостатнім. Тим не менш, можна виділити певних науковців, у роботах яких висвітлюється певна проблематика, пов'язана із обставинами, що виключають адміністративну відповідальність. Серед них можна назвати таких дослідників, як: Желізняк С.М., Заяць Р.Я., Каленіченко Л., Панькевич В.М.

Мета статті: провести науковий аналіз правової регламентації обставин, що виключають адміністративну відповідальність та сучасних наукових розвідок із означеного питання. Основна увага у пропонованій статті буде приділятися аналізу крайньої необхідності, як обставини, що виключає адміністративну відповідальність.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж переходити до правового аналізу окремих обставин, що виключають настання адміністративної відповідальності, необхідно охарактеризувати їх правову природу. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність є елементом категорії більш високого порядку – обставин, що виключають юридичну відповідаль-

ність. «В сучасній теорії права існує погляд, що обставини, які виключають юридичну відповідальність, – це спеціально визначені законом винятки з правил, згідно з якими діяння, що зберігає ззовні вигляд правопорушення, за певних обставин таким не вважається, а особа не підлягає юридичній відповідальності» [5, с.282]. Одним із видів відповідальності, яка може бути виключена у зв'язку із наявністю таких обставин – є відповідальність адміністративна. В чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення обставини, що виключають адміністративну відповідальність містяться у статті 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність». В ній визначається, що особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності.

В цілому, поняття та зміст обставин, що виключають адміністративну відповідальність мають достатню загальнотеоретичну складність їх правового урозуміння. Ця складність полягає як у формуванні їх загальнотеоретичного поняття, так і його ознак та кількості вказаних обставин. Так, у літературі зазначається, що «до поняття обставин, що виключають адміністративну відповідальність, висувається ряд вимог. По перше, обставини виражаються через певні вчинки людей, а, отже, цілком логічно виявити саме ті їх специфічні ознаки, які характеризують ці вчинки, передусім, із зовнішнього боку, дозволяючи тим самим виділити їх з усієї маси здійснюваних соціально-правових вчинків, що не мають відношення до предмета дослідження. По-друге, зважаючи, що дані вчинки знаходяться у сфері права, обов'язковими ознаками їх загального поняття є ознаки юридичної форми. По-третє, враховуючи, що дані обставини знаходяться в сфері адміністративного права, варто виділити їх адміністративно-правові наслідки. Обставини, що виключають адміністративну відповідальність, слід розглядати як певний акт людської поведінки, дії спрямовані на усунення небезпеки. Це положення може бути сформульоване загальним чином і поширене на обставини, що виключають адміністративну відповідальність. Усі вони (крім

стану неосудності) є свідомими і вольовими вчинками людини» [5, с.283].

Так, виходячи із переліку обставин такого роду, слід констатувати, що окремі із зазначених законом обставин визнаються соціально-корисними, інші – унеможливають існування складу адміністративного правопорушення взагалі. Якщо необхідна оборона і крайня необхідність є обставинами які дійсно виключають адміністративну відповідальність, то знаходження особи в стані неосудності під час вчинення діяння відносити до таких обставин достатньо складно. Як абсолютно аргументовано зазначають окремі науковці – «законодавець помилково відносить неосудність особи до обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Неосудність як психічний стан особи виводить її за межі адміністративних правовідносин через дефект суб'єктності (не усвідомлення характеру свого діяння чи наслідків або неможливість керувати своїми діями через певні психічні стани), так само як особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку. І, якщо наявність обставини, що виключає адміністративну відповідальність, потрібно довести під час розгляду справи, то підтвердження факту неосудності дозволяє одразу припинити адміністративне провадження у справі» [7, с.237], тому достатньо спірним є твердження окремих авторів про те, що «сутність і значення таких обставин полягає у тому, що вони дозволяють уникнути накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення» [2, с.48]. Мова йде в даному випадку не про «уникнення накладення адміністративного стягнення на особу», а про виключення відповідальності взагалі – про що однозначно нам говорить і сама назва обставин такого роду. Хоча при цьому слід абсолютно погодитися із твердженням, що «визнання обставин, що виключають адміністративну відповідальність, є важливим елементом захисту прав людини, що дозволяє уникнути несправедливого і надмірного накладення адміністративного стягнення на особу, яка вчинила правопорушення, та забезпечити справедливе застосування закону» [2, с.48].

Окремі автори, аналізуючи обставини, що виключають адміністративну відпові-

дальність зазначають, що «перераховані обставини є складовою більш широкої категорії – обставин, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення, закріплених статтею 247 КУпАП. Згідно з цією статтею, провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за наступних обставин: 1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення; 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення 16-го віку; 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність; 4) вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони; 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених статтею 38 цього Кодексу; 8) наявність по тому самому факту щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також повідомлення про підозру особі у кримінальному провадженні по даному факту; 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі» [1, с.262-263].

В чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення обставини, що виключають адміністративну відповідальність, як вже зазначалося перелічуються у статті 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність». В ній визначається, що особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності.

Таким чином, таких обставин налічується три: 1) якщо особа діяла в стані крайньої необхідності; 2) якщо особа діяла в стані необхідної оборони; 3) якщо особа була в стані неосудності.

Слід зазначити, що закон приділяє кожній із вказаних обставин по окремій правовій нормі, де здійснює їх опис.

Так, підстава згідно з якою виключається адміністративна відповідальність у зв'язку із дією особи в стані крайньої необхідності, передбачається ст. 18 КУпАП. Хоча в назві самої статті – мова про виключення не йде. Стаття має назву, яка фактично іменує підставу, яка виключає адміністративну відповідальність «Крайня необхідність». Законодавець нам пропонує норму-дефініцію, яка тому і містить таку назву, як «Крайня необхідність». У вказаній статті зазначається, що «Не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода». Цікавим є те, що ст. 17 КУпАП відносить крайню необхідність до обставин, що виключають адміністративну відповідальність, а зміст ст. 18 КУпАП, завдяки положенню про те, що «не є адміністративним правопорушенням дія... вчинена в стані крайньої необхідності» – фактично означає виключення адміністративної протиправності діяння. До речі, в Кримінальному кодексі України крайня необхідність відноситься до обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, що є значно більш аргументованою і виваженою позицією законодавця з цього приводу.

Виходячи із положення, запропонованого законодавцем у ст. 18 КУпАП, можна виділити декілька ознак, характерних крайній необхідності як обставині, що виключає адміністративну відповідальність.

1. Крайня необхідність можлива лише за наявності дій. Бездіяти в стані крайньої необхідності неможливо. Хоча окремі автори у своїх роботах зазначають інше – «ознакою яка є характерна для крайньої необхідності, необхідної оборони, як обставин, що виключають адміністративну відповідальність, є те, що вони є свідомими або несвідомими вольовими вчинками у формі дії або безді-

яльності, викликаними певними причинами» [5, с.283]. Але, твердження, що крайня необхідність може міститися в бездіяльності не відповідає положенням чинного законодавства.

2. Дія, вчинена у стані крайньої необхідності формально підпадає під ознаки діяння передбаченого чинним КУпАП або іншими законами, що встановлюють адміністративну відповідальність у якості адміністративного правопорушення. Це явище в науці називають квазіпротиправністю. Сутність цього явища полягає в тому, що «такого роду дія або бездіяльність, хоча вона й порушує встановлені вимоги нормативно-правових приписів і за зовнішніми ознаками є проявом протиправної поведінки, за своїм змістом є правомірним правовим явищем. Інакше кажучи, квазіпротиправне діяння є протиправним за формою, однак правомірним за змістом явищем» [6, с.14]. У зв'язку із тим, що діяння є квазіпротиправним – воно по суті є правомірним. «Правомірна поведінка залежно від соціально політичного змісту може характеризуватися як суспільно корисна, так і соціально допустима. Це судження безпосередньо відноситься до даних обставин, при яких в окремих випадках обставини, що виключають злочинність діяння, дійсно не є суспільно корисними. Втім, відсутність суспільної корисності ще не дає підстави для висновку, що подібні дії слід відносити до числа суспільно небезпечних. Ознака суспільної небезпеки того або іншого поступку здатна проявитися лише в умовах відносно широкого його поширення, тобто суспільна небезпека може стати дійсною його характеристикою лише при такій поширеності цього діяння, при якому воно дезорганізує порядок громадського життя. Однак, практика свідчить про те, що випадки вчинення даних правомірних вчинків, що не приносять суспільної користі, носять разовий характер, що виключає їх типовість. Тому є підстава вважати, що подібні дії відносяться до числа не суспільно небезпечних, а суспільно допустимих» [5, с.284].

3. Метою дії в стані крайньої необхідності є усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установлено-

му порядку управління. Визначаючи мету, з якою вчиняється діяння у стані крайньої необхідності, законодавець чітко передбачає перелік об'єктів для усунення небезпеки відносно яких вчиняється діяння у стані крайньої необхідності: державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, установлений порядок управління. В даному випадку, на відміну від Кримінального кодексу, законодавець значно звужив коло того, чому могла б загрозувати небезпека, відвернута внаслідок вчинення дії, яка відбулася в стані крайньої необхідності. Кримінальний кодекс України в даному випадку говорить про відвернення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави. Як видається, останнє формулювання є значно більш вдалим, оскільки завдяки своїй осяжності охоплює значно більше коло об'єктів яким може загрозувати небезпека, яка відвертається шляхом вчинення діяння у стані крайньої необхідності.

Окрім того, у порівнянні із крайньою необхідністю як обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, крайня необхідність, закріплена у КУпАПі має декілька цікавих відмінностей. Дія вчинена в стані крайньої необхідності, може бути передбачена як адміністративне правопорушення не тільки КУпАПом, а й іншими законами. Кримінальна ж протиправність діяння визначається виключно Кримінальним кодексом України. Така відмінність є абсолютно зрозумілою і питань викликати не може, оскільки діяння за які передбачається адміністративна відповідальність закріплюються дійсно не тільки у чинному КУпАПі, а й інших законах (Закон України «Про рекламу» [4], Закон України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» [3] та ін.).

4. Небезпека, яка усувається за допомогою дії в стані крайньої необхідності не могла бути усунута іншими засобами.

5. Заподіяна шкода внаслідок вчинення дії в стані крайньої необхідності повинна бути менш значною, ніж відвернена шкода.

Як ми бачимо, законодавець для того щоб діяння було визнано вчиненим у стані крайньої необхідності і, відповідно, адміністративна відповідальність при цьому виключалася передбачає досить значну кількість умов.

Окремі вчені, на додаток до перелічених ознак крайньої необхідності як обставини, що виключає адміністративну відповідальність, пропонують ще окремі положення. Так, С.М. Желізняк зазначає, «у разі коли особа вчинила дію в крайній необхідності, вона повинна негайно повідомити про це компетентні органи, наприклад, поліцію, для того, щоб поліцейські могли встановити всі обставини за фактом вчиненого діяння. Якщо особа не повідомила про наявність крайньої необхідності, це може мати наслідком оцінку вчиненого діяння як ординарного правопорушення та призвести до настання адміністративної відповідальності» [2, с.49]. Але зазначена вимога ніяким чином не впливає із положень визначених законодавцем і може бути сприйнята виключно у якості рекомендацій.

Висновки

Аналіз норм чинного законодавства, яке регламентує крайню необхідність, як обставину, що виключає адміністративну відповідальність дозволяє зробити декілька висновків. По-перше, у зв'язку із особливістю правової регламентації крайньої необхідності у чинному КУпАПі достатньо незрозумілою є її правова природа. Є достатньо спірним розуміння цієї обставини, як такої що виключає саме адміністративну відповідальність а не протиправність. По-друге, слід визнати достатньо суперечливість визнання неосудності особи як обставини, що виключає адміністративну відповідальність а не суб'єктність особи. По-третє, перелік об'єктів, шкода яким може бути відвернута внаслідок дій, вчиненої в стані крайньої необхідності вимагає більш сучасного формулювання, яке б відповідало реаліям правозастосування. Тому, вважається, що крайня необхідність, в ракурсі адміністративного права, повинна більш глибоко і докладно досліджуватися у сучасних наукових працях.

Література

1. Желізняк С.М. Правове регулювання обставин, що виключають адміністративну відповідальність за законодавством України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. с. 261-264. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284721/278807>;

2. Желізняк С.М. Сутність і особливості обставин, що виключають адміністративне відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. С.47-50. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283776/277978>;

3. Закон України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 46, ст.411 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text>;

4. Закон України «Про рекламу» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 39, ст. 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>;

5. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки обставин, що виключають адміністративну відповідальність. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 282-285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_7_71;

6. Каленіченко Л. Підстави виключення юридичної відповідальності: поняття, ознаки. *Jurnalul juridic national*: 2017. № 3 (Iunie). С. 14-17. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/0c7d1e19-5cdb-4f90-b88d-3d379e67bd25>;

7. Панькевич В.М. Сухоребра Т.І. Звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 62. С. 235-239. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/03/43.pdf>.

SUMMARY

The article determines the place of circumstances excluding administrative liability among the circumstances excluding legal liability. The study is based on existing scientific developments which are as close as possible to the chosen topic. The author notes that insufficient attention is paid to the analysis of the circumstances excluding administrative liability in modern scientific developments of Ukrainian scholars. It is stated that the circumstances excluding administrative liability under the provisions of current legislation are: committing an act in a state of emergency; actions of a person in a state of necessary defense; and finding a person in a state of insanity when committing an act. It is controversial to refer to extreme necessity as circumstances excluding administrative liability. The author emphasizes that in this case, the Criminal Code of Ukraine correctly refers to extreme necessity as circumstances which exclude the unlawfulness of an act. The author states that modern legal science understands an act committed in a state of extreme necessity as a quasi-justifiable act. It is determined that in a state of extreme necessity one can only act. This position is fully consistent with the current legislation. It is stated that in fact, Article 18 of the current Code of Ukraine on Administrative Offenses has definitional features. Based on the provisions of this article, certain signs of extreme necessity can be identified as circumstances excluding administrative liability. It is stated that the statutory definition of the range of objects for which a person may act in a state of emergency requires improvement. The author identifies the need to reform the current Code of Ukraine on Administrative Liability with regard to legal regulation of circumstances excluding administrative liability in general and exigent circumstances in particular. The author makes certain conclusions regarding the subject matter of the article and the directions for further scientific research in this area.

Keywords: legal liability, administrative liability, circumstances excluding administrative liability, extreme necessity.